

4. Štruktúra motivačného systému človeka – návrh taxonómie motívov

Nie je zámerom tejto práce analyzovať všetky teórie motivácie, resp. teórie, ktoré k výskumu motivácie nejakým spôsobom prispeli (čitateľa odkazujeme na práce Madsena) a nie je ani cieľom prezentovať všetky klasifikácie motívov, prípadne pátrať po všetkých motívoch človeka. S najväčšou pravdepodobnosťou je druhý cieľ nerealizovateľný, a preto v konečnom dôsledku neužitočný. Je však zmysluplné pokúsiť sa poskytnúť takú klasifikáciu, ktorá by reprezentatívne zastupovala hlavné komponenty motivačného systému človeka. Integrácia poznatkov McDougalla, Younga a Murraya takúto syntézu dovoľuje, a to napriek tomu, že pôvod názorov týchto autorov je viac ako 50 rokov starý. S využitím terminológie, ktorá vznikla v posledných rokoch (McClelland a kol., 1989), by klasifikácia motívov človeka mohla vyzeráť tak, ako je to uvedené v tabuľke.

Inštinktívny systém (podľa McDougalla, 1960)	Pudový systém (podľa Younga, 1936)	Implicitný systém* (podľa Murraya, 1938)
inštinkt utiecť	smäd	motív (m.) výkonu
inštinkt averzie	hlad	m. sociálnej väzby (afiliácia)
inštinkt zvedavosti	vyhýbanie sa bolesti	m. dominovať (m. moci)
<i>inštinkt bojovať</i>	vyhýbanie sa horúčave	<i>m. agresie</i>
inštinkt dominovať	urinácia	m. nezávislosti (autonómie)
inštinkt podriadiť sa	vyhýbanie sa chladu	m. odporovať
rodičovský inštinkt	spánok	m. predvádzať sa
<i>sexuálny inštinkt</i>	<i>sexualita</i>	m. ponižovať
	defekácia	m. porozumenia (chápať)
	hlad po vzduchu	
	únava	

* Murray nepoužíval označenie implicitný systém ale psychogénne potreby (pozn. autora)

V tabuľke navrhnutá klasifikácia kritériu úplnosti nevyhovuje, vyhovuje však dobre predstave, že časť ľudskej motivácie je výrazne podmienená evolučno-biologicky (inštinkty), časť motivácie je spojená s fyziologickým stavom organizmu (viscerogénne potreby) a časť motivácie človeka pochádza z jeho skúsenosti (predovšetkým z neuvedomovaného učenia sa

v detstve). Tejto tretej zložke motivačného systému bude venovaná pozornosť v ďalších kapitolách.

Na tomto mieste chceme uviesť názory na pokusy o klasifikáciu motívov, ktoré pochádzajú od pravdepodobne jedného (už nežijúceho) z najvýznamnejších odborníkov v oblasti psychológie motivácie – Heckhausena (1980). V dobe publikovania svojej najvýznamnejšej práce v roku 1980 (1989, druhé vydanie) konštatoval, že problém klasifikácie motívov nie je uspokojivo vyriešený a dodáva: „Vzniká otázka, či je vôbec uspokojivo riešiteľný“ (str. 107). Dopĺňa však, že každá veda sa usiluje ňou skúmanú oblasť systematicky členiť a rozdeliť na určité jednotky. Je to podľa neho predpokladom pokroku v každej vede, pričom samotná veda potom robí na základe pribúdajúcich poznatkov sama opätovné revízie klasifikácie už zaradených jednotiek. Od klasifikácie sa vyžaduje, aby sa nezakladala na ľubovoľnom usporiadaní skúmanej reality, napríklad, aby usporiadala iba časť daností a zvyšok ponechala nezaradený. „Žiada sa viac. Klasifikačná schéma by mala byť vybudovaná na konzistentných princípoch, na princípoch pokiaľ možno takých, ktoré dobre zodpovedajú prirodzeným vzťahom v danej oblasti. Ako dobre sa to podarilo, sa dá posúdiť iba podľa vedeckej plodnosti, ku ktorej princípy klasifikácie viedli“ (str. 107). Podľa Heckhausena základnou otázkou je, aká je prirodzenosť motívov ľudí. Už bolo spomenuté, že motív je hypotetický konštrukt, ktorý by mal objasniť (vysvetliť) pretrvávajúce zvláštnosti cieľovej zameranosti, výberu, intenzity a dĺžky trvania konania, pričom sa predpokladajú na strane osoby určité latentné pohotovosti (dispozície). Hlavná ťažkosť spočíva podľa Heckhausena v tom, že motívy (ako mnohé iné hypotetické konštrukty) nie sú priamo pozorovateľné, a dá sa na ne usudzovať napríklad z diagnostických meraní. Definitívne východisko, ako si s takto zložitou komplexnou (a priamo neviditeľnou) psychickou realitou dať rady, ak ju chceme klasifikovať, Heckhausen neuvádza, ponúka však tieto tri aspekty klasifikácie:

(1) Prihliadať na fylogenetickú kontinuitu spôsobov správania, zvlášť brať do úvahy najbližšie stojace druhy, akými sú primáty, pretože u nich je biologické ukotvenie dobre viditeľné.

(2) Ďalej navrhuje prihliadať na fyziologické základy správania. Sám pritom uvádza Youngov zoznam 16 primárnych pudov ako prijateľnú klasifikáciu fyziologicky ukotvených motívov.

Pri klasifikácii ďalších motívov však „ani fylogenetická kontinuita, ani fyziologické základy nepomôžu“ (Heckhausen, 1980, str. 109). Veľké množstvo príčin prejavov ľudského správania sa totiž nedá odvodiť na základe týchto kritérií a tieto zvyšné ostávajú mimo rámca

uvedenej optiky. Pokusy odvodiť sekundárne motívy z primárnych pudov nepovažuje za dobré východisko, pretože by to mnohotvárnosť ľudského správania nežiaduco redukovalo (Maslowov princíp hierarchického usporiadania motívov je považovaný za reakciu na hrozbu takéhoto zúženia).

(3) Preto ako tretí princíp, ktorý je rizikom zúženého pohľadu nezaťažený, navrhuje Heckhausen princíp univerzálnosti. „Pozorovania, na základe ktorých chceme identifikovať motivačnú dispozíciu, by sa mali dať realizovať na všetkých ľuďoch, mali by platiť pre všetky kultúry a epochy, a to nezávisle od toho, či u nich nájdeme vrodené alebo fyziologické základy“ (1980, str. 109). Pokusy psychológov rešpektovať univerzálnosť pri klasifikácii dispozičných znakov osobnosti považuje Heckhausen za neúspešné a uvádza ako príklad Cattellov (1946) faktorovoanalytický model primárnych zdrojov osobnostných dispozícií (trait). Pretože Cattellov model sa zakladá na slovných opisoch, získaných zo slovníkov anglického jazyka, dosiahla sa iba univerzálnosť v sémantickej rovine, nevzťahuje sa však na univerzalitu motívov. Podľa Heckhausena (1980) bližšie k požiadavkám univerzality sú pokusy kultúrnych antropológov, ktorí analyzujú ľudské konanie z hľadiska bazálnych hodnotových orientácií, „ktoré sú identifikovateľné u všetkých kultúr, aj keď sila ich prejavu môže variovať. Kluckhohn (1962) definuje hodnotovú orientáciu ako zovšeobecnenú a vnútorne členenú, správanie ovplyvňujúcu koncepciu prírody, miesta človeka v nej, vzájomných vzťahov medzi ľuďmi – ako aj to, čo je želané a neželané, pokiaľ sa to týka vzťahu ľudí k ich prostrediu a k iným ľuďom (str.411)“ (citované podľa Heckhausena 1980, str. 110). A pretože hodnotové orientácie osoby nehovoria ešte nič o ich realizácii osobou, považuje Heckhausen ich spojenie s tendenciami ku konaniu, ktoré vznikajú na základe interakcie osoby a prostredia za najvhodnejší východiskový model pre zostavenie taxonómie univerzálnych obsahových tried, teda katalógu motívov, ktorý by mal charakter univerzálnosti.

Takýto pokus bol podniknutý, a to už spomínaným Murrayom (1951), ktorý sa otázkou klasifikácie motívov zaoberal zrejme najintenzívnejšie. V tomto podľa Heckhausena najpremyslenejšom pokuse o klasifikáciu motívov rozlišoval Murray medzi vektormi (zameranosťou tendencie ku konaniu) a hodnotami (obsahovými oblasťami, ktoré charakterizujú vzťahy osoby a prostredia). Vektory a hodnoty sa dajú kombinovať do nasledovného katalógu motívov, v ktorom **vektormi** sú:

(1) vzdanie sa, (2) odmietnutie, (3) nadobudnutie, (4) tvorenie, (5) udržiavanie, (6) vyjadrenie, (7) odovzdanie, (8) podržanie, (9) odstránenie, (10) útočenie, (11) obraňovanie, (12) vyhýbanie sa.

Hodnotami sú: (1) telo, zdravie, (2) vlastníctvo, peniaze, predmety, (3) vedomosti, fakty, teórie, (4) krása, zmyslové a dramatické obrazy, (5) svetonázor a hodnotový systém, (6) sociálna väzba, medziľudské vzťahy, (7) sexualita, včítane rozmnožovania, (8) objekt potrebujúci pomoc, starostlivosť o dieťa, (9) autorita, moc nad inými, (10) prestíž, reputácia, (11) vodca, zákonodarca, (12) pomáhajúci objekt, (13) z roly vyplývajúca povinnosť, (14) skupina, sociálny systém ako jednotka.

K tejto klasifikácii možno uviesť, že sa nestala ani rozšírenou ani výskumne overovanou.

Zhrnutie: Do začiatku 80. rokov neexistovala akceptovateľná klasifikácia motívov a Heckhausen (1980) sa pokúsil usporiadať kritériá, ktoré by takáto klasifikácia mala rešpektovať. Staršie klasifikácie (McDougall, Young) možno považovať za vhodný základ pre usporiadanie fylogeneticky (inštinkty) a fyziologicky (potreby - pudy) determinované motívy. Jedna z najprepracovanejších klasifikácií nebiologicky determinovaných motívov, ktorá pochádza od Murraya (psychogénne potreby), nepostačovala kritériám, ktoré uvádza Heckhausen a základ pre nový pokus o ich usporiadanie poskytol až koncom 80. rokov McClelland a kol. (1989). Vyššie uvedené druhy implicitných motívov sa opierajú o McClellandovu predstavu motivačného systému človeka.